

УДК 571.526.425(477.41/42)

В.І. МЕЛЬНИК, О.Р. БАРАНСЬКИЙ, О.І. ШИНДЕР, О.О. РАК

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

РОСЛИННИЙ ПОКРИВ УРОЧИЩА "ХІЛІНСЬКІ ГОРИ" НА ПОЛІССІ

*Охарактеризовано унікальний комплекс борової та болотної рослинності урочища "Хілінські Гори". Описано нові місцезнаходження рідкісних видів флори Полісся (*Jurinea cyanooides*, *Luzula sylvatica*, *Otites eugeniae*, *Polypodium vulgare*, *Tragopogon ukrainicus*). Запропоновано рекомендації щодо охорони рослинного покриву урочища.*

У другій половині ХІХ ст. В. Монтрезор [6] виявив нову форму *Quercus robur* L., яку він назвав *Quercus pedunculata* Ehrh. var. *wussockiana* Montresor і дав їй таку характеристику: "Желуди сидят на коротких толстых ножках 1/6–1/8 вершка, чашечки большие. Листья на очень коротких черешках, а иногда совершенно сидячие. Прочие признаки как у *Q. pedunculata* Ehrch¹. Деревья большие, найдены много около г. Высоцка, Ровенского уезда, на р. Горинь, на границе с Минской губ., в урочище Хивинские горы"².

Й.К. Пачоський [8, с.109] висловив сумнів щодо правомірності виділення різновидності дуба var. *wussockiana*. Він зауважив: "Я видел собранные автором экземпляры, но не мог себе уяснить, в чем собственно состоит существенное отличие от обыкновенного дуба".

Описані В. Монтрезором великі дерева дуба досі збереглися в урочищі "Хілінські Гори". Під час експедиційної поїздки в 2008 році ми обстежили ці дерева, але не виявили ознак, відмінних від таких типового

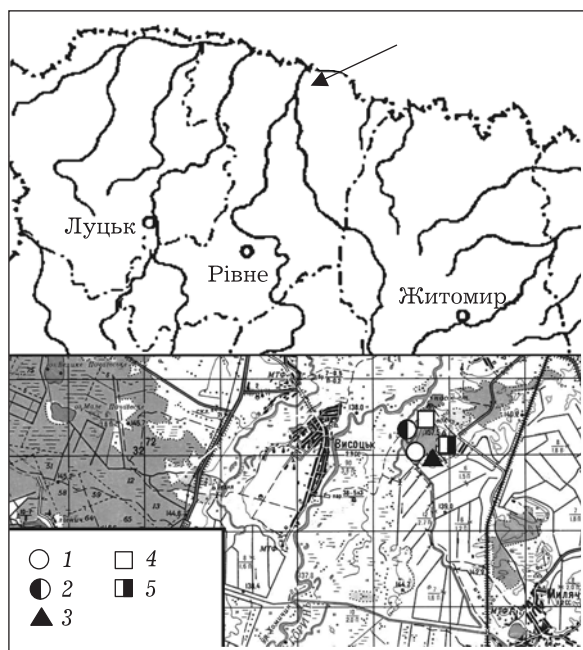
Quercus robur. Лише в молодого 30-річного дуба, що росте на вул. Містечковій смт Висоцьк неподалік від садиби Висоцького лісгоспу, виявлено чіткі ознаки, визначені В. Монтрезором, — дуже короткі листкові черешки та короткі плодоніжки. Окрім обстеження дубів, нами проведено комплексне вивчення рослинного покриву урочища "Хілінські Гори".

Урочище "Хілінські Гори" розташоване за 4 км на схід від смт Висоцьк Дубровицького району Рівненської області (рис.). Урочище є частиною праворічної борової тераси річки, яку місцеві жителі називають старим руслом р. Случ (назва річки на топографічних картах не позначена), неподалік від її впадіння в р. Горинь. Площа урочища — 3 км². Воно складається з двох приблизно однакових за площею останцевих гір і долини між ними, в якій розташований хутір Хілін. Вища гора з абсолютною відміткою 157 м (висота гір відносно русла річки досягає 30 м) носить назву "Біла" від кольору дрібнозернистого піску флювіогляціального походження, яким перекрыті гори.

Гора Біла розміщена на південний захід від хутора Хілін. Її вершина покрита 50-річним сосновим лісом асоціації *Pinetum convallarioso-hylocomiosum*. Середній діаметр стовбурів — 25 см, середня висота де-

¹ *Q. pedunculata* Ehrch. = *Q. robur* L. [9].

² Насправді урочище називається "Хілінські Гори".

Місцезнаходження рідкісних видів в урочищі "Хілінські Гори": 1 — *Jurinea cyanoides*; 2 — *Luzula sylvatica*; 3 — *Otites eugeniae*; 4 — *Polypodium vulgare*; 5 — *Tragopogon ukrainicus*

рев — 18 м. Зімкнутість крон — 0,7. Крім *Pinus sylvestris* L., до складу деревостану входять поодинокі дерева *Betula pendula* Roth. Підріст представлений *Pinus sylvestris* та *Quercus robur*. У підліску домінує *Corylus avellana* L., трапляються *Berberis vulgaris* L., *Euonymus verrucosa* Scop., *Sorbus aucuparia* L., *Sarothamnus scorpius* (L.) Koch та заносний вид *Amelanchier ovalis* Medik. Чагарничковий ярус представлений *Chamaecytisus austriacus* (L.) Link. Трав'янистий покрив має проективне покриття 80%. У ньому домінує *Convallaria majalis* L. До його складу входять також *Anthericum ramosum* L., *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth, *Cruciata glabra* (L.) Ehrend., *Dianthus pseudoserotinus* Błocki, *Geranium sanguineum* L., *Melampyrum pratense* L., *Trifolium montanum* L., *Peucedanum oreoselinum* (L.) Moench та *Polypodium vulgare* L. Добре розвинений моховий покрив, утворений *Pleurozium schreberi*. Його проективне покриття — 60 %.

До складу цього угруповання входять рідкісні види *Polypodium vulgare*, *Luzula sylvatica* (Huds.) Gaudin.

Polypodium vulgare — голарктичний петрофільно-псаммофітний вид, ареал якого охоплює Європу, Кавказ, Західний Сибір, Середню Азію, Далекий Схід та Північну Америку [10]. В Україні місцезростання виду тяжіють до петрофітних угруповань Українського кристалічного щита, де *Polypodium vulgare* часто представлений великими за площею популяціями [5], значно менші популяції трапляються в псаммофітних угрупованнях Полісся, де вид є особливо рідкісним [4].

В урочищі "Хілінські Гори" ми виявили одну з найбільших на Поліссі популяцій виду, приурочену до псаммофітних угруповань. Нововиявлена популяція займає досить значну площу на схилі південно-східної експозиції — близько 1 км². Проективне покриття — від 15 до 40 %. Чисельність особин — декілька тисяч.

Luzula sylvatica — центральноєвропейсько-евксинський монотанний лісовий вид, ареал якого охоплює гірські та передгірські райони Центральної Європи, західну частину Передкавказзя і Закавказзя, північну частину Малої Азії [3]. В Україні *Luzula sylvatica* є звичайною рослиною у Карпатах, де підіймається в гори до верхньої межі ялинових лісів. У рівнинній частині України *Luzula sylvatica* відома переважно з Правобережжя. Всього в рівнинній частині України зафіксовано 8 місцезнаходжень виду. Нововиявлене в Хілінських горах місцезнаходження *Luzula sylvatica* — єдине відоме на Волинському Поліссі.

Популяція *Luzula sylvatica* приурочена до найбільш затінених та зволжених ділянок. Вона нечисленна та невелика за площею. Відмічено лише кілька невеликих куртин, які складаються з 3–7 дорослих особин, та окремі поодинокі особини на площі 30 м². Генеративні особини перебувають у пригніченому стані. Їхні стебла висотою 25–35 см несуть по 7–9 листків та мало-

квіткові суцвіття, що свідчить про недостатню адаптацію виду до екологічних умов найбільш північного місцезнаходження виду в Україні.

У південно-східній частині гори Біла розміщена округла западина площею близько 300 м², до якої приурочене лісове сфагнове болото, рослинність якого представлена асоціацією *Pinetum ledoso (palustris) sphagnosum (magellanicum)*. Розріджений деревний ярус утворений низькорослою, заввишки до 6 м, сосною *Pinus sylvestris*. Трав'янисто-чагарничковий ярус зімкнений, його проективне покриття — близько 80 %. У ньому домінує *Ledum palustre* L. (проективне покриття — 50 %), співдомінують — *Eriophorum vaginatum* L. (10 %) та *Molinia caerulea* (L.) Moench (10 %), трапляються *Andromeda polifolia* L., *Calluna vulgaris* (L.) Hull, *Oxycoccus palustre* Pers. Суцільний моховий покрив утворений *Sphagnum magellanicum* Brid. По краях болота по всьому його периметру сфагновий покрив відсутній. Тут густі монодомінантні зарості у вигляді "поясу" шириною до 3 м, що оточують болото, утворює *Caltha palustris* L.

Рослинність вершини гори, яка розміщена на північний схід від хутора Хілін, представлена асоціаціями *Pinetum-vallesioso (glaucum) cladinosum* та *Pinetum-vaccinosum (myrtilli)*. На вершині гори незаліснені піски чергуються з низькобонітетним сосновим лісом. Середній вік деревостану — 50 років, середня висота — 10 м, середній діаметр — 12 см. Чагарниковий і чагарничковий яруси відсутні. В розрідженому трав'янистому ярусі (проективне покриття — 30 %) домінує *Koeleria glauca* (Spreng.) DC., зростають *Helichrysum arenarium* (L.) Moench, *Hieracium pilosella* L., *Scleranthus annuus* L., *Hylotelephium decumbens* (Luce) Byalt, а також рідкісний вид *Otites eugeniae*. *Cladonia rangiferina* утворює надґрунтовий покрив, проективне покриття якого становить 30 %.

Схили гори покриті сосновими лісами значно вищого бонітету. В 50-річному віці

його середня висота — 16 м, середній діаметр стовбурів — 20 см. Окрім домінанта *Pinus sylvestris*, до складу деревостану входить *Betula pendula*. У розрідженому чагарниковому ярусі трапляються *Lembotropis nigricans*(L.) Grise., *Frangula alnus* Mill. Чагарничковий ярус добре розвинений (проективне покриття — 80 %). У ньому домінує *Vaccinium myrtillus* L. та представлені види *Calluna vulgaris*, *Vaccinium uliginosum* L., *Rhodococcum vitis-idea* (L.) Auror. Добре розвинутий моховий покрив (проективне покриття — 70 %), утворений *Pleurozium schreberi*.

Поблизу хутора Хілін на заплавах підвищення долини р. Горинь у межах урочища "Хілінські Гори" є значні за площею (близько 5 км²) піщані арили, до яких приурочена велика популяція *Gypsophila paniculata*. Рослинний покрив не зімкнутий. Його проективне покриття — близько 40 %, на частку *Gypsophila paniculata* припадає 10 %.

До складу рослинного покриву входять також *Achillea colina* J. Becker ex Reicheb., *Berteroa incana* (L.) DC., *Juncus bufonius* L., *Oenothera biennis* L., *Helichrysum arenarium*, *Jasione montana* L., *Plantago scabra* Moench, *Sedum sexangulare* L., *Solidago virgaurea* L., поодинокі або компактними нечисленними групами трапляються рідкісні види *Otites eugeniae*, *Jurinea pseudocianoides*, *Tragopogon ukrainicus*.

***Otites eugeniae* (Kleop.) Klok.** (*Silene eugeniae* Kleop.) — волино-подільсько-західнопричорноморський рідкісний вид. Його ареал охоплює лісові, лісостепові та степові райони Правобережної України, де вид зростає в петрофітно-псаммофітних угрупованнях [2]. На Поліссі, за гербарними і літературними даними, відомо лише два локалітети виду. Ценопопуляція виду в урочищі "Хілінські Гори" представлена поодинокими особинами, які спорадично трапляються у псаммофітному ценозі на узліссі соснового лісу.

Виявлені нами особини виду відрізняються від типового *Otites eugeniae* (Kleop.)

Клок. [2] чітко вираженим густим опушенням верхньої частини стебла.

Jurinea cyanoides (L.) Rchb. s.l. (incl. *Jurinea pseudocyanoides* Klokov.) — східноєвропейський вид, який підлягає охороні згідно з Бернською конвенцією (1979). Ареал *Jurinea cyanoides* простягається від Східної Польщі та басейну р. Дністер до р. Волга, охоплюючи південні лісові та лісостепові райони Східної Європи.

Збірний вид *Jurinea cyanoides* є досить поліморфним, тому в різних частинах ареалу дослідники виділяють декілька близьких підвидів (*Jurinea pseudocyanoides* Klokov., *J. charkoviensis* Klokov., *J. centauroides* Klokov., [1, 9]). Досліджені нами особини виду відрізняються від типу *Jurinea pseudocyanoides*, описаного М.В. Клоковим [1], тим, що чубок сім'янки не 1–3-щетинковий, а багатощетинковий.

На Поліссі вид зрідка зростає на борових терасах у соснових і мішаних світлих лісах [7]. Нове місцезнаходження виду виявлено в урочищі "Хілінські Гори" на узліссі соснового лісу поблизу піщаної лісової дороги. Компактна ценопопуляція виду представлена групою з 12 генеративних особин, які зростають на площі 35 м².

***Tragopogon ukrainicus* Artemch.** Східноєвропейський псаммофітний вид, ареал якого охоплює лісостепові та південні лісові райони басейну Верхнього та Середнього Дніпра, західні райони басейнів Волги та Дону. За межами основної частини ареалу в східних районах Центральної Європи вид трапляється дуже рідко в острівних локалітетах, тому він занесений до Європейського Червоного списку (1991). У центральних і східних районах Полісся *Tragopogon ukrainicus* — порівняно рідкісний вид, який зростає у псаммофітних угрупованнях борових терас, на дюнних пісках, узліссях та галявинах соснових лісів [7].

В урочищі "Хілінські Гори" вид зростає на узліссі соснового лісу вздовж піщаної дороги. Ценопопуляція виду нечисленна, представлена поодинокими особинами та невеликими групами (3–5 особин).

Таким чином, у складі флори урочища "Хілінські Гори" виявлено п'ять рідкісних видів: вид, внесений до Європейського Червоного списку (1991) — *Tragopogon ukrainicus*, до додатку до Бернської конвенції — *Jurinea cyanoides* та три регіонально-рідкісні види — *Luzula sylvatica*, *Otites eugeniae*, *Polypodium vulgare*.

Як унікальний комплекс борової та болотної рослинності урочище "Хілінські Гори" потребує охорони на правах ботанічного заказника.

1. Клоков М.В. Рід Юринея — *Jurinea* Cass. // Флора УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1962. — Т. 11. — С. 45–494.

2. Клоков М.В. Рід Ушанка — *Otites* Adans. // Там само. — К., 1965. — Т. 4. — С. 553–571.

3. Кречетович В.І., Барбарич А.І. Рід Ожика — *Luzula* DC. // Там само. — К., 1950. — Т. 3. — С. 56.

4. Мельник В.І., Баранський О.Р. Нові місцезнаходження рідкісних видів флори Волинського Полісся // Укр. ботан. журн. — 2006. — 63, № 3. — С. 333–339.

5. Мельник В.І., Баранський О.Р., Харчишин В.Т. та ін. Флористичні знахідки на Житомирському Поліссі // Інтродукція рослин. — 2009. — № 2. — С. 3–8.

6. Монтезор В.В. Обзорение растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа: Киевской, Подольской, Волынской, Черниговской и Полтавской // Записки Киевского общества естествоиспытателей. — К., 1886. — Т. 8. — Вып. 1. — С. 1–144; 1887. — Т. 8. — Вып. 2. — С. 185–288; 1888. — Т. 9. — Вып. 1–2. — С. 119–198; 1889. — Т. 10. — Вып. 3. — С. 457–546.

7. Орлов О.О. Рідкісні та зникаючі види судинних рослин Житомирської області. — Житомир: Волинь ПП "Рута", 2005. — 296 с.

8. Пачоский Й. Флора Полесья и прилежащих местностей // Тр. Императорского С.-Петербургского Общества Естествоиспытателей. — 1897. — Т. 27. — Вып. 2. — С. 1–260; 1899. — Т. 29. — Вып. 3. — С. 1–115; Т. 30. — Вып. 3. — С. 1–103.

9. Черепанов С.К. Сосудистые растения России и сопредельных государств. — СПб.: Мир и семья, 1995. — 990 с.

10. Hultin E., Fries M. Atlas of North European vascular plants. North of the Tropic of Cancer. — Koeltz Scientific Books, Federal Republics of Germany, 1986. — Vol. 1. — 498 p.

Рекомендував до друку В.Г. Собко

ISSN 1605-6574. Інтродукція рослин, 2009, № 4

В.И. Мельник, А.Р. Баранский, А.И. Шиндер,
А.А. Рак

Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко
НАН Украины, Украина, г. Киев

РАСТИТЕЛЬНЫЙ ПОКРОВ УРОЧИЩА
"ХИЛИНСКИЕ ГОРЫ" НА ПОЛЕСЬЕ

Охарактеризован уникальный комплекс боровой и болотной растительности урочища "Хилинские Горы". Описаны новые местонахождения редких видов флоры Полесья (*Jurinea cyanoides*, *Luzula sylvatica*, *Otites eugeniae*, *Polypodium vulgare*, *Tragopogon ukrainicus*). Предложены рекомендации по охране растительного покрова урочища.

V.I. Melnik, O.R. Baransky, O.I. Shynder, O.O. Rak

M.M. Gryshko National Botanical Gardens,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

THE VEGETATION OF LANDSCAPE UNIT
KHILINSKI GORY ON POLESIE

The unique complex of pine forest and mire vegetation of landscape unit *Khilinski Gory* are characterized. New locations of rare species of flora Polesie (*Jurinea cyanoides*, *Luzula sylvatica*, *Otites eugeniae*, *Polypodium vulgare*, *Tragopogon ukrainicus*) are described. Recommendations for vegetation protection are proposed.